

Із спостережень над семантико-граматичними особливостями лексичного повтору у функції присудка.

Дослідження конструкцій з лексичним повтором у мовознавчій літературі висвітлюють різні аспекти цього мовного явища. Зокрема, розглядають лексичний повтор як лінгвістичну одиницю, семантично необхідну при формуванні змістової структури тексту /Синиця, 1994, 56-60/. Також лексичний повтор привертає увагу як стилістичний засіб /Акімова, 1990, 83; Балясная, 1990, 19/. Крім того, конструкції з лексичним повтором виділяють як структурно-функціональний елемент синтаксичного поширення /Аладьина, 1985, 15; Иванчикова, 1969, 67/.

Разом з тим, граматична природа лексичного повтору розглядалась лише принагідно. Так, В.Г.Адмоні в праці "Основы теории грамматики" між іншим згадує про повтор – "буквальний або варіантний", що може вживатися з метою граматичного доповнення синтагматичного компонента /Адмоні, 1964, 22/. А Г.Я.Солганик у роботі "Синтаксическая стилистика" відзначає, що повтор "один із найбільш загальних способів зв'язку, що відповідає характеру, природі речення як закінченої структурної одиниці [...]" /Солганик, 1979, 194/. Окремі дослідники одноставні в питанні, що лексичний повтор уже за своєю природою передбачає позиційну характеристику і, таким чином, просто неможливо уникнути опису граматичних особливостей його використання /Белунова, 1988, 70; Синиця, 1994, 57/.

Хоча, як бачимо, й констатується той факт, що повторювані лексеми співвідносяться одна з одною за позиціями, які вони займають у реченні, і потенційно підлягають характеристиці, однак це не дає підстав стверджувати, що прояви семантико-граматичних

особливостей лексичного повтору як лексико-граматичного явища отримали вичерпну характеристику.

Отже, метою статті є з'ясування питання про вплив семантико-граматичних особливостей лексичного повтору на семантико-синтаксичну організацію речення. Розгляд цього питання, на нашу думку, має враховувати, крім граматичного, ще й номінативний аспект цього мовного явища. Оскільки в його межах можливий аналіз повторюваних одиниць з урахуванням їх відношень до позначуваного факту позамовної дійсності.

Фактичний матеріал дібрано з художніх творів загальним об'ємом 2000 сторінок. Всього проаналізовано близько 300 речень. Об'єктом спостережень обрано лексичний повтор у функції присудка. Вибір зумовлений тим, що дієслівним повторам належить особлива, інтенсифікуюча роль в організації ситуативного висловлення.

Характеризуючи компоненти дієслівного повтору, А.К.Мойсієнко відзначає, що вони "привносять у художній контекст відчуття переспективи, сприяють зміщенню певних семантичних шарів [...], актуалізують, динамізують оповідь" /Мойсієнко, 1991, 57/.

Чимало дослідників визначали функціональні вияви дієслова як носія динамічної ознаки, представлені як дія або процес, що має певні часові показники: тривалість /нетривалість, початок процесу, ознаку закінченості і под. /Безпояско, 1993, 163; Вихованець, 1992, 67; Русанівський, 1971, 103/. До речі, вчені звертали увагу на те, що дієслівні форми реалізують певне стилістичне навантаження, можливості якого потенційно закладені в дієслові.

Групування речень проводилося з урахуванням такої зовнішньої ознаки повтору, як контактне /дистанційне/ розташування повторюваних одиниць.

Найчисельнішу групу /56% від загальної кількості/ складають речення, в яких вжито двокомпонентний

елемент – контактний дієслівний повтор. У цій групі можна виділити окремі підгрупи за типом зв'язку між компонентами повтору. Розрізняємо два типи побудов – безсполучниковий і сполучниковий /за Н.Ю.Шведовою/.

До безсполучникових побудов належать сполуки-повтори типу шумів, шумів, ходили, ходили. Такі повтори ілюструють вільно наповнювану модель /за визначенням Н.Ю.Шведової/, яка може заповнюватися будь-якими дієсловами /Шведова, 1960, 18/. Наприклад: А сонце пекло, пекло, сміялося... /Антоненко-Давидович/; Копалися, копалися у документах і 30 квітня таки звільнили /Міщенко/; Малюк заблимав, заблимав і зайшовся плачем; Посидить, посидить Світлана, нудьгуючи, та й вислизає тихцем у двір; Маруся терпіла, терпіла, а потім не витримала /Дімаров/.

Значення повтору в значній мірі залежить від того, яка частина мови повторюється. У перших двох прикладах – повтор дієслів минулого часу недоконаного виду створює значення великої тривалості дії. А повтор дієслів минулого часу доконаного виду, як у третьому прикладі, є носієм великої інтенсивності дії. Дієслівні повтори в четвертому і п'ятому реченні вжиті в аналогічній видо-часовій формі, але обидва компоненти таких присудків помітно зливаються інтонаційно і означають дію, яка періодично поновлюється, а потім замінюється іншою дією з результативним значенням. Про таку особливість вживання дієслівних форм у свій час писав П.С.Дудик на основі дослідження фактів розмовно-побутового мовлення /Дудик, 1973, 115/. З певністю можна твердити, що такі форми набули поширення і міцно закріпилися в художньому мовленні. Про це свідчать численні приклади.

До другого, сполучникового, типу побудов можна віднести речення, в яких до складу предиката входять займенник все, що виконує роль підсилювача, прислівник ще, аналогічний за функцією, сполучники і/й, та й, а

також частка як. Наприклад: Грицько лаявсь і лаявсь на все горло... /Грицько Григоренко/; А от варязька сила – велика, велетенська, напирає, ще напирає /Хвильовий/; Все тяглася і тяглася весна до неба зеленими стрілками паростків /Тулуб/; Ці сльози все котяться та й котяться у неї по щоках /Тельнюк/; А Сапрониha як пішла, як пішла лаяти без усякого розбору, як уже звісно, баба /Журба/.

Порівняно з розглянутими вище випадками такий контактний повтор дієслова у поєднанні з вказаними підсилювальними словами в структурі присудка чи предикативного ядра речення виражає помітно більшу тривалість, інтенсивність дії.

Як бачимо, дієслівний повтор у тій чи іншій видо-часовій формі, окрім синтаксичної функції, що полягає в перебудові простого присудка у простий ускладнений, виконує ще й семантичну функцію: виступає показником певного, емоційно окресленого значення.

Характеризуючи речення з контактним дієслівним повтором, ми керувалися номінативним критерієм. Тобто, виділяли випадки співположення однореферентних слів, що були об'єднані в єдиний номінатив з ідентичними елементами.

Другу групу складають речення, у яких повтор присудка зумовлює наявність лімінативних членів речення, що групуються навколо центральної осі контактності (дистантність повтору.)

Такими лімінативами виступають (за визначенням І. Р. Вихованця) другорядні опосередковані члени речення. Вони вказують на те, що в структурі речення їхня присутність можлива, але не обов'язкова. Продуктивну групу таких членів речення становлять прийменниково-відмінкові та прислівникові форми з просторовою і часовою семантикою. Лімінативи є зовнішніми поширювачами, що можуть вводитися в структуру речення через повтор предиката.

Наприклад: Сунулись хмари невідомо куди, сунулись далеко-далеко-удалечінь (Хвильовий); Козаки слухали читання Олексія Поповича уважно, затамувавши подих, слухали серцем і дитячою, віруючою думкою (Мордовець); А пісні дівочі їх вели темними вулицями переяславськими, вели до зустрічі, до щастя, до радості... (Тельнюк)

Як бачимо, такий повтор зумовлює розгортання дії у певному напрямі, за певних умов, із певних причин: рух від загального твердження до конкретних умов, із певних причин: рух від загального твердження до конкретних реалізацій дії через повтор з урахуванням часових і просторових вимірів.

Використання повторюваної словоформи у структурі висловлення являє собою розрив синтагматичного ланцюга, що дозволяє подати інформацію частинами, хоча вона й могла б бути представлена єдиною синтаксичною структурою синтетичного типу.

Спостереження показують, що значення, які передає повтор, знаходяться в залежності від синтагматичних умов його реалізації. В цьому нас переконують вище вказані приклади. Знаходячи свою реалізацію в складі синтаксичної конструкції, завданням якої є різнобічна характеристика деякої реалії (денотата), повтор виступає в якості ядерного, осьового елемента, здатного сприяти створенню відкритості конструкції.

Окрему групу складають речення з повтором імператива, здебільшого у формі другої особи однини із часткою не посередині. Також виявлено повтор імператива у формі третьої особи однини.

Такі предикативні форми виступають у реченнях із протиставним змістовим зв'язком, що виражається за допомогою сполучника протиставності а.

Серед таких речень можна виділити дві підгрупи. Перша підгрупа: дієслівний повтор виражає дію, що не

зумовлює наступну, подану після заперечення чи нездійснення першої. Наприклад: Тепер стережися не стережися – однаково не вбережешся (Гуцало); Він догравав не догравав цю партію, а не уважно совав фігурки... (Щегельський); Тож хотів не хотів Максим, а мусив братись до діла (Дімаров). Друга підгрупа: дієслівний повтор виражає через протиставлення більшу інтенсивність дії. Наприклад: Кінні та піші пили, не пили, а хлебтали, зачерпуючи воду долонями, шоломами, шапками; із шатра Тапур вискочив, не вискочив – вилетів (Чемерис).

Окремо слід виділити речення, організовані полікомпонентним дієслівним повтором. Наприклад: Усе кипить, кипить, кипить (Тельнюк); А вони рили яму, рили, рили... (Федорів); Невідомі бубни били, били, били... (Федорів).

Триразовий контактний повтор створює нове поняття, нове значення – значення гіперекстенсивності (дуже багато, дуже довго). Семантичною основою такого повтору є експресема “високий ступінь ознаки”, яка поєднується із семами якісної та кількісної характеристики референта, утворює значення інтенсивності, гіперекстенсивності та ін. Н.М.Добронравова, характеризуючи лексичний повтор, відзначає, що його можна розглядати “як конструкцію із загальним значенням [...] якісно-кількісної множинності” (Добронравова, 1984, 154).

Що стосується полікомпонентного дистантного повтору, то можна сказати, що такий повтор зумовлений чисто стилістичними причинами і є способом виділення і фіксації уваги. Наприклад: Пив і Байденко, маленькою біленькою чашечкою з голубами на вінцях, пив, як воду, пив мутний самогон, пив і закусовав... (Г.Косинка); Гуляє Микола на Тройцю, гуляє на Пречисту, гуляє на Покрову, гуляє на Михайла, гуляє на Різдво, гуляє на Водохреща,

гуляє на весіллях, гуляє на хрестинах та іменинах (Маківчук); Йшли жінки і діти, йшли дівчата і легіні, йшли вдови, сироти, каліки, старці, погорільці, хворі, боржники, йшли скривджені, обкрадені, пограбовані (Федорів).

У другому та третьому прикладах дистантний дієслівний повтор є факультативним з точки зору його впливу на синтаксичну структуру речення, і, якщо пожертвувати стилістичними особливостями речення, його (повтор) можна легко опустити.

Структурна факультативність повтору зумовлена автосемантиєю домінуючого елемента. Іншими словами, член речення є синтаксично автономним. Він не потребує обов'язкового граматичного і семантичного свого відтворення певною словоформою. Щодо першого речення, то в ньому опущення повтору є не бажаним, оскільки може викликати перебудову структури синтаксичної конструкції і порушення синсемантичності речення.

Заслуговує на увагу група речень, що мають повтор, в основі якого лежить поєднання відмінюваної дієслівної форми з однокореневим інфінітивом. Такий тип повтору звичайно зв'язаний з дальшим або попереднім протиставленням у реченні. Він показує, що дія, позначена даним дієсловом, виконується в протилежність іншій дії, яка протиставляється даній. Наприклад: Писати писав, але друкувати не наважувався (Маківчук); Під голову поклав руки – і думати не думав, і спати не спав (Підмогильний); Гріти не гріє, але коло хати лад дає (Лесів); Бачити я її не бачу, але найти найду (Опільський).

Речення такого типу І.І.Слинько відносить до двоскладних (двоядерних) речень, спираючись на дослідження Н.Ю.Шведової та І.О.Золотової. “У таких реалізаціях моделей двоядерних речень з стилістичних міркувань може не називатись підмет” і може бути при потребі встановлений (Слинько, 1994, 118). Так І.І.Слинько

мотивує відсутність підмета в таких синтаксичних конструкціях.

Проведені спостереження дають нам змогу окреслити певні семантико-граматичні характеристики лексичного повтору. По-перше, лексичний повтор здатний ускладнювати предикативну основу речення, зокрема утворювати форми простого ускладненого присудка. По-друге, повтор може брати участь у створенні синтаксичних конструкцій різної синтагматичної наповнюваності. При цьому такі конструкції, крім вираження певної модальності, передають значення, що знаходяться у сфері граматичних категорій виду, числа способу. По-третє, повтор можна характеризувати, спираючись на положення про обов'язковість (факультативність) структурного елемента. Щодо повтору, то він так чи інакше пов'язаний із поняттями синсемантичність (автосемантичність) речення. Іншими словами, якщо речення без повтору відносно незалежне від речень, що його оточують, тобто є автосемантичним, то такий повтор вважається факультативним.

І, навпаки, якщо речення без повтору синсемантичне, то повтор є обов'язковим для структури речення.

По-четверте, повтор, функціонуючи як засіб вираження граматичних значень (морфологічних, синтаксичних), відображає динамічність мовної системи, сприяє пристосуванню засобів комунікації до потреб спілкування і стимулює опис різноманітності явищ і відношень навколишнього світу.

Наявність повтору показує, що синтаксична одиниця може зазнавати семантико-граматичних модифікацій. Оскільки лексичний повтор виступає у функції присудка, то це є потенційною передумовою перебудови структури речення, зокрема ускладнення його предикативної основи. З іншого боку, це може викликати появу факультативних та лімінативних членів речення, з іншого – стимулює

смыслорозбудовчий процес та збагачує семантичний потенціал висловлення.

ЛІТЕРАТУРА.

Акимова Г.Н. Конструкции экспрессивного синтаксиса. В кн. Новое о современном русском языке. – М.: Высш. школа, 1990.

Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – М.: Наука, 1964.

Аладьина А.А. Лексический повтор с синтаксическим распространением в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1985, 25 с.

Балясная Л.Ю. Роль лексического повтора в организации предложения и текста: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – КГУ, 1990, 23 с.

Безпояско О.К. та ін. Граматика української мови: Морфологія – К.: Либідь, 1993. – 336 с.

Белунова Н.И. Интегрирующая функция лексико-синтаксических повторов в текстах публицистического стиля // Текстовые реализации и текстообразующие функции синтаксических единиц: Межвуз. сб. научн. тр. – Л., 1988. – С. 70-86.

Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.

Доброуравова Н.Н. Проблема повтора в номинативном аспекте // Экспрессивность на разных уровнях языка. – Новосибирск, 1984. – 158 с.

Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. – К.: Наук. думка, 1973. – 289 с.

Иванчикова Е.А. Лексический повтор как экспрессивный приём синтаксического распространения. В кн.: Мысли о современном русском языке. – М.: Просвещение, 1969.

Летина Р.А. Лексический повтор в семантико-синтаксической организации предложения: Автореф. дис... канд. филол. наук.–К., 1977.–23 с.

Мойсієнко А.К. Повтор як динамізуюча одиниця // Укр. мова та літ. В школі.– 1991, № 5.– с. 57-61.

Русанівський В.М. Структура українського дієслова – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.

Синиця І.А. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту // Мовознавство, 1994, № 6. – С. 56-60.

Слинько І.І. та ін. Синтаксис сучасної української мови: Проблеми питання. –К.: Вища школа, 1994.–670 с.

Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика.– М., 1979. – 212 с.

Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи.– М., 1960. – 378 с.

Бондаренко Л.Г. “Із спостережень над семантико-граматичними особливостями лексичного повтору у функції присудка”. З'ясовується питання впливу повтору дієслова у функції присудка на структурно-семантичну організацію речення.

